

Prof. dr hab. Mirosław Nagielski

Warszawa, 04.08. 2026 roku

Wydział Historii

Uniwersytet Warszawski

Recenzja

pracy doktorskiej mgra Andrzeja Puławskiego pt: "Uzbrojenie elity feudalnej Pomorza XVI i pierwszej połowy XVII wieku w świetle źródeł ikonograficznych"; ss.113 (cz. I), ss.247 (cz. II: katalog źródeł ikonograficznych z zestawieniem ilustracji).

Mgr Andrzej Puławski od wielu lat zajmuje się analizą uzbrojenia ochronnego i zaczepnego elit pomorskich czego dowodem są Jego liczne publikacje wydane w latach 2015-2023 w takich czasopismach jak: Stargardia. Rocznik Muzeum Archeologiczno-Historyczny w Stargardzie, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, Rocznik Koszaliński, Rocznik Kołobrzeski czy Rocznik Naukowy Muzeum Narodowego w Szczecinie. Jest także Autorem kilkudziesięciu artykułów związanych z regionalnymi dziejami Pomorza począwszy od średniowiecza po czasy nam współczesne. Co istotne jest także autorem kilkunastu biogramów oraz kilku pozycji powstałych pod jego redakcją.

Praca doktorska mgra A. Puławskiego składa się z ze wstępu, pięciu rozdziałów oraz zakończenia; w części drugiej znajdujemy zestawienie źródeł ikonograficznych, zestawienie ilustracji (367) i bibliografii z podziałem na źródła materialne i ikonograficzne oraz literaturę przedmiotu badań. We wstępie Autor określił tematykę badań, związane z tym trudności w zakresie ilości źródeł i ich charakteru oraz cele jakie sobie postawił. Głównym zadaniem Autora było przedstawienie uzbrojenia ochronnego i zaczepnego elity władzy, tj. książąt pomorskich- Gryfitów, i znamienitych rodów rycerskich; drugim to porównanie go z zachowanymi egzemplarzami broni nie tylko w Muzeach krajowych (Muzeum Zamkowe w Malborku, zbiory znajdujące się na Zamku Królewskim na Wawelu, Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, Muzeum Narodowym w Szczecinie itp.) oraz zagranicznych. Zresztą Autor postawił sobie za cel dokonanie odpowiedzi na wiele kwestii takich jak:
-czy uzbrojenie rycerstwa pomorskiego odróżniało się od uzbrojenia elit innych

państw?

- jakie typy oręża zostały przedstawione na zabytkach ikonograficznych?

- jak prezentuje się na podstawie zachowanych egzemplarzy klasyfikacja broni ochronnej i zaczepnej rycerstwa pomorskiego?

- czy omawiane uzbrojenie zostało wiernie oddane w wykorzystanych źródłach?

- jakiego typu ornamenty spotykamy jako dekoracje uzbrojenia oraz ich porównanie z egzemplarzami broni w innych muzeach?

- na ile źródła ikonograficzne są przydatne do badania egzemplarzy broni ochronnej i zaczepnej i wiele innych.

Ograniczona ilość źródeł tak pisanych jak ikonograficznych zmuszała do sięgnięcia do bardzo różnorodnego materiału, który w pełni Autor wykorzystał. Były nim bowiem wizerunki rycerstwa pomorskiego w dziełach sztuki (obrazy, portrety, epitafia obrazowe i portretowe, numizmaty, pieczęcie, płyty nagrobne). Jak sam podkreślił znikoma ilość zachowanego oręża Gryfitów i szlachty pomorskiej zmuszała do sięgnięcia głównie do źródeł ikonograficznych. We wstępie omawia Autor także stan badań nad uzbrojeniem ochronnym i zaczepnym rycerstwa pomorskiego, wskazując na wykorzystanie podstawowych prac takich badaczy jak D. Wybranowskiego, M. Maciejowskiego, W. Brzustowicza, M. Glińskiej, M. Wiśtockiego czy M. Majewskiego. Faktycznie tak szeroko i w tak długim okresie chronologicznym tymi problemami zajął się dopiero Autor w niniejszej pracy. Badania bowiem obejmują okres od panowania Bogusława X tj. przełomu XV/XVI wieku po zakończenie zmagania w dobie wojny 30-letniej w 1648 roku.

Konstrukcja pracy

Przedstawiona struktura pracy nie budzi zastrzeżeń; jest przemyślana i zaprezentowana zgodnie z obowiązującą metodologią badań bronioznawczych. Jak to już wskazałem praca złożona jest z 2 części; tekstu głównego i katalogu, który składa się z 2 części; pierwsza przedstawia 59 postaci występujących w źródłach ikonograficznych; druga to 367 fotografii, z których większość stanowią numizmaty. Co istotne stanowią one integralną część pracy, gdyż przy opisach zabytków Autor w nawiasach podaje numery zdjęć przedstawiających uzbrojenie lub odniesienie do numerów inwentaryzacyjnych w poszczególnych muzeach. Czytelnik może zatem skonfrontować prezentowane zabytki z ich faktycznym wyglądem.

W rozdziale pierwszym Autor przedstawił uzbrojenie elity feudalnej Europy (?) XVI i pierwszej połowy XVII wieku; koncentrując się na recepcji zachodnioeuropejskiej sztuki wojennej począwszy od wojen włoskich i jaki wywarło to wpływ na przeobrażenia w sztuce wojennej elit pomorskich (zmianach dt. uzbrojenia). W tej kwestii warto było sięgnąć do nieopublikowanego doktoratu T. Mleczka, choć dotyczy on przeobrażeń w wojsku koronnym w tym okresie i wpływu wojen włoskich na sztukę wojenną sił koronnych¹. Słusznie uznał Autor, że na uzbrojenie Gryfitów wpływ miały przeobrażenia zachodzące w Meklemburgii, Saksonii czy Nowej Marchii i innych państwach Rzeszy, z którymi utrzymywali kontakty władcy Pomorza, lecz nie można pomijać wpływu na uzbrojenie i taktykę jakie wywierały ziemie Korony i Prusy Królewskie. W tym rozdziale Autor odniósł się do przemian zachodzących w sztuce wojennej głównie na zachodzie Europy choć warto było wspomnieć o zupełnie nowej roli piechoty i artylerii w kampanii homelsko-starodubowskiej 1535 roku czy kampaniach Stefana Batorego skierowanych przeciwko Moskwie w latach 1579-1581.

Szczegółowo ukazał Autor uzbrojenie ochronne i zaczepne wojsk tej epoki, konstrukcję i dekoracje występujące na nich, a także dokonał klasyfikacji uzbrojenia ochronnego (ewolucję pełnej zbroi płytowej) i zaczepnej (broni siecznej, kolnej, obuchowej i drzewcowej). Ukazano także rozwój broni płytowej oraz zmiany zachodzące w oporządzeniu jeździeckim. Jednak kwestie dt. konia bojowego zostały jedynie zasygnalizowane a bez konia nie byłoby jeźdźca -w tym przypadku rycerza. Choć autor zna i korzysta z dorobku P. Nowakowskiego warto zwrócić uwagę na jego prace dt. koni². Autor sygnalizuje jedynie kwestie związane z organizacją, strukturą i taktyką armii państw Zachodniej Europy, gdyż te zagadnienia nie były głównym tematem Jego pracy; przy omawianiu jednak głównych starć wojny 30-letniej w tym istotnej dla reform przeprowadzonych przez Gustawa Adolfa- jak choćby batalii pod Breitenfeldem (17 IX 1631) warto było odesłać czytelnika do bogatej literatury dotyczącej tego starcia.³ Natomiast nie mam uwag dt. omówienia

¹ T. Mleczek, Armia koronna w pierwszej połowie XVI w. na tle przeobrażeń w sztuce wojennej doby wojen włoskich z katalogiem źródeł ikonograficznych i ilustracji; Warszawa 2012, w: Biblioteka Wydziału Historii Uniwersytetu Warszawskiego (cz. I, ss.325; cz.2 (katalog źródeł ikonograficznych i ilustracji nie znajdujących się w tekście pracy, s.326-449); sygn.. P. Dr 671/1-2..

² P. Nowakowski, Pancerz koński – najwcześniejsze przedstawienia z ziem polskich; w: Non sensistis gladios. Studia ofiarowane Marianowi Głóskowi w 70. Rocznicę urodzin pod red. O. Ławrynowicz, J. Maika i P. Nowakowskiego, Łódź 2011 czy tegoż, W sprawie datowania munsztuków z ziem polskich; w: KHKM za 2003 r., R.LI/3, s. 41-48.

³ W. Bernardic, Armie cesarskie wojny trzydziestoletniej 1618-1648, cz. 1-2 (piechota, artyleria i kawaleria); Oświęcim 2019; Sveriges krig 1611-1632. Tyska kriget från mitten av jan.1631 till och med Breitenfeld; Bd.IV,

przez Autora uzbrojenia ochronnego i zaczepnego i przedstawionej klasyfikacji poszczególnych jego elementów.

Podsumowując rozdział pierwszy, wnioski są w pełni uzasadnione; wykształcenie się broni płytowej wymuszało zmiany w konstrukcji broni białej (miecze zostały zastąpione przez rapiery) a kopie uzyskały masywniejsze groty. Słusznie podkreśla, iż rozwój broni palnej ograniczający działania jazdy na polu bitwy doprowadził do wzrostu znaczenia formacji pieszych. Jednak jak to zauważył znany historyk wojskowości W. Majewski jazda uzbrojona w kirysy i rapiery odzyskała swą manewrowość i szybkość działań w schyłkowym okresie wojny 30-letniej (batale pod Rocroi (1643) czy Jankowem (1645)).

W rozdziale drugim Autor dokonuje analizy uzbrojenia ochronnego oraz oporządzenia jeździeckiego. Klasyfikacja zbroi płytowych to zbroje z napierśnikiem bombiastym, z tapulem, z gęsim brzuchem oraz czworobocznym w pełni uzasadniona, biorąc pod uwagę materiał ikonograficzny. Szerzej Autor omawia z uzbrojenia ochronnego hełmy, tarcze oraz oporządzenie jeździeckie. Jednak ze względu na fragmentaryczność źródeł i ich niewielką ilość zmuszony jest do stawiania hipotez; przy omawianiu tarcz rycerstwa pomorskiego prezentuje tarczę turniejową występującą na pieczęci konnej Bogusława X oraz kilka numizmatów z podobizną Bogusława XIV (s. 68). Stanowią one także istotne źródła do analizy oporządzenia jeździeckiego książąt pomorskich. Skąpa ilość źródeł do tego zagadnienia zmusiła Autora do wykorzystania źródeł pisanych tj. inwentarza spuścizny po księciu Janie Fryderyku z 1600 roku (s. 69). Klasyfikacja hełmów, które widoczne są na materiale ikonograficznym ogranicza się do hełmu zamkniętego, armetu oraz szturmaków. Brak zatem wielu innych takich jak salady, hełmy typu kapalin, przyłbic czy morionów. Oczywiście Autorowi doskonale znane są klasyfikacje ochrony głowy rycerstwa ówczesnej Europy na podstawie prac Z. Żygulskiego (Broń w dawnej Polsce) i C. Blaira (European armour circa 1066 to circa 1700).⁴

Słusznie Autor zwrócił uwagę na niezgodności mające miejsce pomiędzy funkcjonującym w ówczesnej epoce uzbrojeniem a występującym materiałem ikonograficznym. Tłumaczy je dodawaniem antykizujących motywów na broni, miernymi zdolnościami wykonawców omawianych egzemplarzy, wreszcie

Stockholm 1937; R.Brzeziński, Armia Gustawa Adolfa (2). Kawaleria, Oświęcim 2019 czy W.Biernacki, P.Skworoda, Breitenfeld 17 IX 1631. Szwedzkie kanny, Tarnowskie Góry 2026.

⁴ Warto sięgnąć do pozycji nie cytowanych przez Autora w bibliografii: Z. Żygulskiego, Stara broń w polskich zbiorach, Warszawa 1982 czy H. Müllera, Alte Helme, Muzeum für Deutsche Geschichte Berlin, Berlin 1979; H.Müllera i F.Kuntera, Europäische Helme aus der Sammlung des Museums für Deutsche Geschichte, Berlin 1984.

zwykłymi pomyłkami wynikającymi z braku wiedzy dt. konstrukcji uzbrojenia. Wydaje się, że decydowały w tym względzie ograniczone zdolności mistrzów płatnerstwa i ich warsztatów. (s. 70). Skąpy materiał źródłowy nie pozwolił także określić skalę zapożyczeń i wpływu innych ośrodków produkcyjnych na istniejące elementy uzbrojenia ochronnego na Pomorzu. Istniejące egzemplarze, które znajdują się na wizerunkach Gryfitów wskazują, jak to udowodnił Autor, iż podobne zbroje posiadała elita rycerstwa Zakonu Krzyżackiego, Habsburgowie i inni książęta Rzeszy. Nie oznaczało to pewnego zapóźnienia w funkcjonowaniu zbroi płytowej wśród rycerstwa pomorskiego (s. 71-72).

W rozdziale trzecim zajął się mgr A. Puławski analizą uzbrojenia zaczepnego dokonując jej klasyfikacji na podstawie materiału archeologicznego i ikonograficznego. Stąd mamy podział na broń sieczną i kolną długą (miecze, koncerze, rapiery), broń drzewcową i obuchową (młoty, maczugi, topory, kopie turniejowe, bandolierzy do noszenia broni). Ze względu na mierny, a wręcz trudny do identyfikacji, poziom przedstawianego uzbrojenia identyfikacja broni białej narażała na duże trudności. Słusznie Autor podkreśla, iż zachowane fragmenty tej broni wręcz uniemożliwiają jej klasyfikację. Z materiału ikonograficznego, na podstawie którego jej dokonuje, wymienia obrazy, epitafia, płyty nagrobne, ale także zachowane źródła pisane, w tym inwentarze (tu ponownie nieoceniony jest inwentarz księcia Jana Fryderyka z 1600 r.). Pamiętajmy jednak, że są to egzemplarze broni paradnej często eksponowanej przy uroczystościach dworskich i będącej na wyposażeniu Gryfitów i ich elity rycerskiej. Stąd Autor, i słusznie, nie zajmuje się funkcjonującym wyposażeniem tak piechoty jak jazdy oraz oddziałów plebejskich w XVI i połowie XVII wieku.

Klasyfikacje bowiem w tej mierze są znane w literaturze i obejmują duże spectrum broni zaczepnej, drzewcowej i obuchowej. Przykładowo w okresie omawianym przez Autora mamy wyodrębnione miecze jednoręczne, długie- półtoraręczne, dwuręczne, miecze landsknechtów zw. katzebalgerami, miecze o proveniencji włoskiej: schiavony i cinquedea, koncerze, kordy, tasaki, szable, puginały, sztylety czy lewaki. Z broni drzewcowej w znanych nam klasyfikacjach występują kopie, piki, włócznie, sulice jako broń głównie używaną przez piechotę, a także halabardy, spisy, runki, korseki, gizarmy, glewie a z broni plebejskiej mamy kosy bojowe, sierpy; natomiast z broni obuchowej możemy wymienić buzdygany, nadziaki, czekany, młoty lucerneńskie, berdysze, topory, ale także cepy i maczugi. Większość z nich nie występuje na wizerunkach Gryfitów i rycerstwa pomorskiego więc trudno się

dziwić że Autor w prezentowanej klasyfikacji je pominął, omawiając szczegółowo jedynie te, które występują w źródłach materialnych i ikonograficznych . Tym bardziej ,że zajął się uzbrojeniem Gryfitów i elity rycerskiej Pomorza. O ograniczeniach w tych kwestiach pisze Autor, podkreślając brak odnotowanej z broni białej- szpady a także egzemplarzy broni drzewcowej (s. 88).Wniosek jaki definiuje Autor iż w zakresie uzbrojenia zaczepnego książęta pomorscy dotrzymywali kroku elitom Europy Zachodniej wymaga dalszych badań; tym bardziej że brak źródeł do uzbrojenia rycerstwa nie związanego z dworem Gryfitów zmusza do ostrożności w formułowaniu tego typu wniosków.

Rozdział czwarty poświęcony jest dekoracji uzbrojenia XVI i I połowy XVII wieku, motywom ornamentalnym , w które były zdobione zbroje płytowe i broń biała. Dominowały ornamenty roślinne, kropki , arabeska oraz bryły geometryczne. W wielu jednak wypadkach zły stan zachowania źródeł ikonograficznych uniemożliwiał identyfikację motywów dekorujących broń. Słusznie Autor zauważył, iż najbardziej okazale pod względem zdobień prezentują się naramienniki zbroi płytowych; dziwi jednak w stosunku do uzbrojenia Korony rzadkie wykorzystanie herbów w dekorowaniu broni (trzy wypadki – s. 93). Słusznie zwrócił uwagę, szczególnie przy omawianiu uzbrojenia elit pomorskich, że należy wziąć pod uwagę występujące oznaki władzy związane ze strojem rycerstwa (pióropusze, szarfy, medaliony, kapelusze czy regimenty).

Według Autora dekoracje, które odnajdujemy w źródłach ikonograficznych, oddają wiernie ich stan rzeczywisty z epoki, a zdobienia świadczą że dotyczyły one uzbrojenia luksusowego Gryfitów i ich najbliższego otoczenia. Świadczyć o tym mają egzemplarze broni zaczepnej i ochronnej znajdujące się w muzeach europejskich, na które często w pracy Autor się powołuje. Techniki zdobnicze (jak trawienie, trybowanie, grawerowanie , złocenie czy barwienie) wymagały jednak dużej wiedzy i zdolności rzemieślników i płatnerzy (przy zdobieniu zbroi płytowych); pytanie czy warsztaty na Pomorzu były w stanie sprostać tym wyzwaniom czy wzorowano się na państwach ościennych (Saksonia, Zakon Krzyżacki czy Nowa Marchia).To, że dekoracje na uzbrojeniu rycerstwa pomorskiego nie odbiegają poziomem wykonania i zastosowanych technik od innych regionów (Śląsk, Nowa Marchia) nie daje pełnej odpowiedzi w tej kwestii. (s. 98). Na te pytanie stara się odpowiedzieć Autor pracy w kolejnym rozdziale , choć nie ukrywam objętościowo prezentującym się nader skromnie.

Rozdział piąty ma istotne znaczenie dla tematu pracy Autora, który szuka odpowiedzi nt. pochodzenia uzbrojenia elit pomorskich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. Już na wstępie zaznaczono, iż brak śladów wskazujących na proveniencję wytworzonej broni (monogramów, sygnatur czy gmerków) powoduje, że trudno jest ustalić pochodzenie uzbrojenia rycerstwa pomorskiego. Z możliwych sposobów pozyskiwania broni przez Gryfitów i ich otoczenia wymienia Autor ośrodki lokalne, które posiadały warsztaty płatnerskie i kuźnie jak Szczecin, Szczecinek, Kamień Pomorski, Koszalin czy Kołobrzeg. W dalszej kolejności broń uzyskiwano jako dary dla rodziny książęcej, zamówienia czynione przezeń w warsztatach niemieckich oraz zdobycze wojenne (łupy) choćby w wojnach toczonych przez Habsburgów z Turkami w połowie XVI wieku, w których brali udział książęta pomorscy jak choćby Jan Fryderyk (s.102). Słusznie Autor podkreślił, iż na proveniencję broni rzutuje jej konstrukcja, ale oryginalnej broni z tego okresu zachowało się bardzo mało, a wnioskowanie ogranicza się do analizy jej fragmentów. Trudno negować fakt, że zbroje maksymiliańskie szlachty pomorskiej były zamawiane w ośrodkach niemieckich, o czym świadczą badania C. Blaira, a to potwierdza zbroja Filipa I, gdzie występuje saczek chroniący genitalia. Z kolei podobne dekoracje zbroi w znanych Autorowi muzeach nie muszą potwierdzać tezy, że część uzbrojenia rycerstwa pomorskiego została wytworzona w warsztatach Pomorza. Oczywiście trudno nie zgodzić się z Autorem pracy, że uzbrojenie elity pomorskiej szlachty jest w wielu wypadkach tożsame z uzbrojeniem, które znajdują się w muzeach europejskich lecz skromne informacje o warsztatach i kuźniach na obszarze Pomorza zmuszają do ostrożności w formułowaniu tego typu wniosków. Sam zresztą Autor wskazuje, że dary władców państw ościennych (Habsburgów) w ramach kontaktów dyplomatycznych i podczas uroczystości weselnych Gryfitów - Jerzego i Bogusława X) stanowią znaczący procent w pozyskiwaniu tak broni ochronnej jak zaczepnej (głównie luksusowej).

Część pierwszą podsumowuje Autor zakończeniem, w którym podsumowuje swoje wnioski dt. uzbrojenia Gryfitów i rycerstwa pomorskiego. Ograniczona ilość źródeł nie pozwala w pełni na odtworzenie potencjału w tym względzie elit pomorskich. Wniosek jaki formułuje Autor, iż szlachta w XVI i pierwszej połowie XVII wieku używała uzbrojenia, które nie różniło się od posiadanego przez rycerstwo Zachodniej Europy jest uzasadniony, gdyż konstrukcyjnie odpowiadało egzemplarzom broni znajdującym się w muzeach europejskich (co mocno podkreśla Autor w swoich badaniach tak broni

ochronnej jak zaczepnej). Widać to tak w jej konstrukcji, symbolice i ornamentyce na zachowanych egzemplarzach. Jednak zdaniem recenzenta iż Gryfici posiadali uzbrojenie zbliżone do przedstawicieli innych dworów europejskich (Habsburgowie, Hohenzollernowie) wymaga dalszych badań. Nieliczne egzemplarze zachowanej broni i mało czytelne wizerunki fragmentów uzbrojenia na materiale ikonograficznym zmuszają do ostrożnego formułowania wniosków. Sam autor podkreśla, i to w kilku miejscach, iż Gryfici nie posiadali tak ekskluzywnej broni jaką dysponowało rycerstwo saskie. Stąd słusznie zauważa, że nieliczne przekazy źródłowe (materialne i ikonograficzne) uniemożliwiają uzyskanie odpowiedzi gdzie szlachta pomorska mogła zaopatrywać się w uzbrojenie, biorąc pod uwagę ograniczone możliwości warsztatów płatnerskich na Pomorzu. Jak to podsumował Autor prezentowana praca jest „ punktem wyjścia do dalszych badań”, ale milowy krok w tym względzie zawdzięczamy dysertacji Andrzeja Puławskiego.

Dysertację wieńczy zebrana bibliografia źródeł materialnych i ikonograficznych (127 pozycji), źródeł pozyskanych z internetu z zaznaczeniem dat dostępu , źródeł drukowanych (13) oraz obszernej literatury (299 pozycji). Na uwagę zasługuje wykorzystanie przez Autora dorobku uznanych badaczy specjalizujących się nie tylko w badaniach nad uzbrojeniem, ale także dworem Gryfitów, elitą rycerstwa pomorskiego, sztuką i kulturą artystyczną badanego okresu, malarstwem, dziejami wojennymi Pomorza i wiodących miast w produkcji broni . Stąd niemal pełne wykorzystanie prac takich autorów jak H. Bethe, B. Brzostowicza. M. Cieśli, R. Gazińskiego, B. Gembarzewskiego, M. Glińskiej, J . Kochanowskiej, M. Majewskiego, E. Rymara, D. Wybranowskiego czy Z. Żygulskiego jun. , co już wzmiankowałem wcześniej.

Katalogi źródeł materialnych i ikonograficznych

Przechodząc do części drugiej (ss.247) Autor zamieścił katalogi ściśle związane z częścią pierwszą. Zasady jakie przyjął przy konstrukcji katalogu nie budzą zastrzeżeń; kryteria to pochodzenie 59 postaci oraz chronologia tj. daty urodzenia prezentowanych osób. Każda z nich zawiera notę biograficzną(daty życia), informacje o źródłach na podstawie których została przedstawiona, czas powstania źródeł, opis uzbrojenia występujący na materiale ikonograficznym oraz literaturę, w której omawiane są prezentowane postacie i ich uzbrojenie. W sumie mamy opracowanych 59 biogramów, w tym 14 Gryfitów (od Barnima III (1344-1368) po Ulryka (1589 – 1622) ,43 rycerstwa pomorskiego związanego z władcami pomorskimi oraz 2 dowódców armii szwedzkiej

(Jakoba Bohma i Jacoba Duwalla) z okresu wojny 30-letniej. Jego sporządzenie wymagało od Autora zebrania informacji nie tylko o zabytkach , gdzie została przedstawiona elita pomorska, czasu jego powstania oraz literatury, gdzie autorzy przedstawiali te postacie. Co istotne umieścił w katalogu aż 367 ilustracji, które potwierdzają wykorzystanie różnorodnych źródeł materialnych i ikonograficznych . Z nich znajdujemy zbroje, obrazy, portrety, numizmaty, epitafia, płyty fundacyjne i nagrobne oraz pieczęcie. Dominują w tym materiale numizmaty przedstawiające popiersia elity pomorskiej z reguły z gołą głową, zbroją płytową, napierśnikami. Często ze względu na stan zachowanych monet trudno określić zdobienia broni i ornamentykę . Na wielu numizmatach mamy podobne wyobrażenia Gryfitów stąd do edycji pracy konieczna jest ich selekcja. Przykładowo postać księcia Bogusława XIV przedstawiona została na 149 monetach (talarach, półtalarach, ćwierćtalarach, podwójnych talarach, guldenach i dukatach) bitych w mennicy księcia w Szczecinie i Koszalinie w latach 1628-1636, z czego mamy większość numizmatów przedstawiających popiersie , a zaledwie 21 w pełnej zbroi płytowej oraz dwa z oporządzeniem jeździeckim. Poza numizmatami mamy zaledwie jego dwa obrazy z ok. 1615 oraz 1632 roku. Prezentacja tak dużej ilości numizmatów jest o tyle celowa, iż pokazuje różnice w uzbrojeniu na wizerunkach księcia w ciągu kilku lat lecz śmiało możemy je ograniczyć .

Podsumowując należy wysoko ocenić tak zakres tematyczny pracy, wykorzystanie nieznanych źródeł do jego opracowania i realizację celów jakie postawił sobie Autor w dysertacji.

Wykorzystanie źródeł i literatury

Podjęty temat wymagał wykorzystania głównie źródeł materialnych i ikonograficznych. Autor w swojej bibliografii przedstawił podstawowe źródła dt. badań nad uzbrojeniem ochronnym i zaczepnym rycerstwa pomorskiego. Ze względu na ograniczoną ilość źródeł drukowanych (inwentarze, korespondencja) spis ich przedstawia się nader skromnie (13). Natomiast imponująco prezentuje się literatura (kilkaset pozycji) , którą Autor wykorzystał do opracowania dysertacji. Z prac, które pominięto warto wymienić katalogi i albumy broni z innych muzeów jak choćby H.L.Blackmore ⁵ , D.Duffy'ego ⁶ , O.

⁵ H.L. Blackmore, Arms and Armour, Londyn 1965.

⁶ D. Duffy, European armour in the Tower of London, London 1969 .

Gambera ⁷, V. Normana ⁸ czy J. Hewitta ⁹. Z innych prac wymienimy jedynie pozycje uzupełniające wymieniane przez Autora w bibliografii syntezy i monografie: Z. Bocheńskiego ¹⁰, A. Chodyńskiego ¹¹, W. Dziewanowskiego ¹², M. Głoska ¹³, T. Grabarczyka ¹⁴ M. Pawłowskiej ¹⁵, M. Plewczyńskiego ¹⁶ czy T. Nowaka ¹⁷. Autor wykorzystał dorobek Z. Żygulskiego i jego podstawową pracę (Broń w dawnej Polsce); warto jednak było sięgnąć do jego pracy o batalii orszańskiej gdzie poddano analizie uzbrojenie obu stron polsko-litewskiej i moskiewskiej ¹⁸. Batalia orszańska i analiza uzbrojenia walczących stron byłaby istotnym wzbogaceniem badań porównawczych z wpływami na wojskowość pomorską Korony w I ćwierćwieczu XVI wieku.

Autor słusznie skupił się na prezentacji uzbrojenia Gryfitów i ich otoczenia stąd mniej wykorzystywał inwentarze i rejestry popisowe sił koronnych, a byłby to ciekawy materiał do porównania militariów Księstwa Pomorskiego z Koroną. Mam tu na myśli przede wszystkim pracę A. Bołdyrewa, który przedstawił spis rycerstwa z 1531 z zaznaczeniem jego uzbrojenia i oporządzenia jeździeckiego. ¹⁹.

Prac dt. uzbrojenia rycerstwa w XVI i I połowie XVII wieku nie tylko Europy Zachodniej jest wiele ; ciekawie jak wyglądała recepcja tego uzbrojenia w Europie środkowo-wschodniej (popisy wojska W. Ks. Lit. z 1528, 1565, 1567). Oczywiście szereg wymienionych pozycji w żadnym stopniu nie podważają badań Autora pracy i wniosków do których doszedł; wykorzystał

⁷ O. Gamber, *Armour made in the royal Workshops of Greenwich: style and construction*; w: *Scottish Art. Review*, t.12/2, 1969 .

⁸ V. Norman, *Arms and armour*, London 1964

⁹ J. Hewitt, *Ancien armour and weapons in Europe*, Graz 1981,

¹⁰ Z. Bocheński, *O sztuce płatnerskiej i zbrojach Kunza Lochnera (1510- 1567) wykonanych dla Polski*; w: *biuletyn Historii Sztuki*, t. XIX/2, 1957.

¹¹ A. Chodyński, *Broń i barwa w czasach krzyżackich od XII do połowy XVI wieku*, Malbork 2003; tegoż , *Hełmy XV- XVII wieku w zbrojowni malborskiej*, Muzeum zamkowe w Malborku; inne prace A. Chodyńskiego Autor wykorzystuje,.

¹² W. Dziewanowski, *Zarys dziejów uzbrojenia w Polsce* , Warszawa 1935; tegoż, *O koncerzach*; w: *Broń i barwa*, R.I, 1934.

¹³ M. Głosek, *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*, Warszawa-Łódź 1996; tegoż, *Znaki i napisy na mieczach średniowiecznych w Polsce*, Wrocław 1973 (pozostałe prace tego autora (3) dt. broni białej , drzewcowej i obuchowej Autor wykorzystał).

¹⁴ T. Grabarczyk, *Broń strzelcza piechoty zaciężnej w Polsce w końcu XV wieku*; w: *Acta Universitas Lodziensis , Folia Archeologica*, nr 67 , Łódź 2000.

¹⁵ M. Pawłowska, *W zbiorach Muzeum okręgowego w Toruniu*, Toruń 1986.

¹⁶ M. Plewczyński, *Uzbrojenie jazdy i piechoty polskiej w I poł. XVI w.*; w: *Technika wojenna X – XX w.* pod red. P. Matusaka, J. Piłatowicza, Siedlce 2000.

¹⁷ T. Nowak, *Polska sztuka wojenna w czasach Odrodzenia*, warszawa 1955.

¹⁸ Z. Żygulski jun., *Bitwa pod Orszą- struktura obrazu*; w: *Rocznik Historii Sztuki*, t.12, 1981. Prac o przebiegu tej batalii i nowych trendach w uzbrojeniu w pierwszej ćwierci XVI wieku jest wiele; zob. *Bitwa pod Orszą*; w: *Biblioteka Epoki Nowożytnej* pod red. M. Nagielskiego; t.3/II/ 2015 (analiza źródeł ikonograficznych).

¹⁹ A. Bołdyrew, *Rejestry popisowe wojska koronnego 1531*; w: *Folia Jagellonica, fontes* 10, Warszawa 2023.

bowiem cały dorobek historiografii i źródła odnoszące się bezpośrednio do tematu pracy.

Językowa i techniczna ocena pracy

Ocenę techniczną i językową pracy oceniam wysoko. Autor włożył wiele wysiłku w przygotowanie materiału ikonograficznego, który jest ściśle związany z częścią pierwszą zawierającą główny tekst dysertacji. Recenzowana praca A. Puławskiego została starannie przedstawiona tak pod względem językowym i technicznym. Bardzo mało znajdujemy bowiem usterek literowych i stylistycznych a Autor w pełni opanował warsztat historyka (przypisy, struktura pracy, dobór ilustracji). Korzysta także z bogatej historiografii dotyczącej nie tylko uzbrojenia ochronnego i zaczepnego rycerstwa pomorskiego , ale udanie prezentuje je na tle przemian zachodzących w Europie Zachodniej. Warto jednak zwrócić uwagę, iż na uzbrojenie elit pomorskich miały również wpływ przeobrażenia w tych kwestiach zachodzące w Koronie. Istotnym jest także, iż Autor stawiając szereg pytań (zob. wstęp) i próbując na nie odpowiedzieć ze względu na ograniczony materiał jest ostrożny w swoich wnioskach, traktując wiele problemów jako hipotezy do końca nie wyjaśnione. Ograniczając część drugą (zestaw ilustracji źródeł materialnych i ikonograficznych) praca kwalifikuje się po pewnych uzupełnieniach do edycji także z powodu słabo do tej pory opracowanego tematu, który był przedmiotem badań Autora.

Podsumowanie

Rozprawa doktorska Andrzeja Puławskiego to dzieło interesujące , powstałe na podstawie badań naukowych oraz wykorzystujące niemal wszystkie źródła odnoszące się do uzbrojenia elit pomorskich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. W pełni ukazuje umiejętności Doktoranta, jego warsztat naukowy oraz umiejętność stawiania pytań często przy ograniczonym materiale źródłowym. Rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie prezentowanej przezeń tematyki badawczej i w pełni kwalifikuje Doktoranta do prowadzenia samodzielnie pracy naukowej.

Podsumowując - na podstawie art. 187 ust. 1 i 2 ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z 20 lipca 2018 r., z późniejszymi zmianami (Dziennik Ustaw z 2024 roku, poz. 1571) oraz uchwały nr 99/2023 Senatu Uniwersytetu Szczecińskiego z 28 września 2023 r. w sprawie nadawania stopni naukowych po dokładnej analizie jednoznacznie stwierdzam, że rozprawa A. Puławskiego całkowicie spełnia wszystkie stawiane wymagania rozprawom doktorskim, stanowiąc udaną próbę ciekawego i oryginalnego przedstawienia

badanego tematu oraz wykazuje dużą wiedzę Doktoranta w dyscyplinie naukowej historia. Biorąc pod uwagę wysoką ocenę ww. dysertacji doktorskiej wnioskuję o dopuszczenie go do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Prof.dr hab. Mirosław Nagielski

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Wagrich', is positioned below the printed name.